

Dagmar GROSSMANNOVÁ

Ženy a peníze v českých zemích ve středověku a novověku¹

„Ženy a peníze“ je téma velmi široké, velmi zajímavé a dá se na něj pohlížet z různých úhlů. Ať už jde třeba o ženy a vydělávání peněz či jejich smělé utrácení.

Neméně zajímavý je pohled na toto téma z hlediska numismatického. Můžeme sledovat nejenom mince samotné, ale rovněž lidi kolem nich. Ve svém příspěvku jsem se proto zaměřila na ty ženy z naší historie, které měly co do činění s penězi nejenom pasivně, ale také aktivně, tj. razily své vlastní mince či se na jejich výrobě alespoň podílely.

Ve středověku ať byla žena v jakémkoli postavení (urozenou paní, služkou nebo osobou duchovní), definovalo ji v první řadě její tělo. Její právní postavení pak bylo odvozeno od jejího vztahu k muži. Do určité míry se však ženy objevují i v záležitostech v té době patřící spíše mužům. Sem můžeme zařadit i ražbu vlastní mince.

Mince všeobecně v této době neznamená jen výměnu, ale také moc a prestiž pro jejího vydavatele. Tato činnost přináší obrovský zisk a poskytuje velkou úctu a snad můžeme říct i bázeň v očích obyčejných lidí. Ražba mincí je tak spojena vždy s osobou urozenou a vysoce postavenou.

Ženských jmen se na mincích českých zemí (zvláště ve středověku) objevuje jen mizivé množství, ale určitě stojí za to se o nich zmínit. Pokud nebudeme brát v úvahu velmi spornou existenci kněžny, jejíž jméno ADIVEA se objevuje na stříbrných denárech českého knížete Boleslava II. (972–999), můžeme z období středověku jmenovat jen několik žen, které na společenském žebříčku stály tak vysoko, že mohly vydávat mince pod svým vlastním jménem. Byly to především kněžny Emma Regina a Eufemie Uherská.

Emma Regina (991–995, † 1006), tato již nesporná manželka knížete Boleslava II. (972–999) a pravděpodobná matka knížat Jaromíra a Oldřicha, se podle nejnovějších výzkumů narodila pravděpodobně kolem roku 949 v italské Pavii. Její matkou byla Adelheid a otcem italský král Lothar. Ten ale záhy zemřel a matka

¹ Příspěvek vznikl v rámci plnění institucionálního záměru Moravského zemského muzea IZ MK00009486202.

musela čelit nárokům na italský trůn, které si dělal Berengar, markýz z Ivrey. Adelheid se pak provdala za německého krále Otu I. a přestěhovala se i s malou Emmou na dvůr v Cáchách. V dospělosti byla Emma provdána za francouzského krále Lothara IV. (954–986) a po jeho smrti vládla spolu se svým synem Ludvíkem IV. (986–987). Postupně však jejich vztahy ochladly a Emma musela z francouzského dvora odejít. Poslední doklad o její přítomnosti ve Francii je její vlastnoručně psaný dopis z roku 989. V té době pravděpodobně odešla do Čech a provdala se zde za knížete Boleslava II. Tomu by nasvědčoval její královský titul, který užívala na mincích, a rovněž zmínka v Kosmově kronice, že Emma svého chotě převyšovala svou urozeností. Sňatek měl zprostředkovat bavorský vévoda Jindřich Svárlivý, který byl příbuzným Emmy a dávným přítelem a spojencem Boleslava II.²

Obr. 1: Emma Regina, stříbrný denár tzv. ethelredského typu z období 991–995, mincovna Mělník (ø 21 mm)

² Petr CHARVÁT, *Kníže Boleslav II.*, in: Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 35–43.

Vlastní mince Emma razila na svém věnném Mělníce, jak dokládá i opis na mincích. Razila stříbrné denáry, tzv. anglosaského-ethelredského typu, kopírující v té době velmi oblíbené mince anglosaského krále Ethelreda II. (976–1016), kterými platil v letech 991–1014 velké sumy mírového tributu Vikingům.

Denáry mají na lící straně poprsí z profilu zleva, před nímž je volně v poli křížek jako symbol křesťanského panovníka. Na rubu pak mají ruku Boží vycházející z oblak mezi písmeny, vyjadřujícími podle slov Bible počátek a konec. V opise je na líci jméno vydavatelky ENMA (= EMMA) REGINA a na rubu místo ražby MELNIC CIVITAS.

Přesné datování těchto mincí však nebylo dlouho jednoznačně stanoveno. K objasnění problematiky přispěl až nález ze Staré Boleslavi z počátku 30. let 20. století, který obsahoval 1 015 kusů českých mincí. Mezi nimi bylo 90 kusů ražeb kněžny Emmy.

Staroboleslavský nález, k jehož ukrytí došlo podle Jarmily Háskové v souvislosti s vyvražděním Slavníkovců roku 995 na Libici,³ potvrdil, že Emma razila své vlastní mince na Mělníce současně s ražbami svého manžela, knížete Boleslava II., a to někdy v první polovině 90. let 10. století. V obou případech to byly mince tzv. anglosaského typu. K otevření mincovny na Mělníce zřejmě přispělo nové uspořádání země a ekonomické změny po ztrátě Malopolska a Slezska na sklonku 80. let 10. století.

K mincování kněžny Emmy došlo pravděpodobně někdy na samém počátku 90. let 10. století, brzy po jejím příchodu do Čech. Její mincování J. Hásková datuje léty 991–995, kdy ražba ethelredského typu u nás ustává. Ukončení ražby mincí na Mělníce tak dává do souvislosti s vyvražděním Slavníkovců a změnami, k nimž došlo na labsko-vltavské cestě v oblasti správní i mincovní.⁴ Samy o sobě tyto mince dokládají význam Mělníka jako důležitého bodu přemyslovského státu a samozřejmě také jeho existenci vůbec. Emma pravděpodobně na Mělníce v roce 1006 i zemřela.

Pokud obrátíme naši pozornost na Moravu, tak i zde najdeme ženu razící své vlastní mince – byla jí Eufemie Uherská (1087–1089?, † 2. 4. 1111), manželka olomouckého údělného knížete Oty I. Sličného (1061–1087), která byla podle názoru většiny historiků uherskou princeznou, dcerou krále Bély I. a Richenzy Polské. Béla byl mladším bratrem Ondřeje I. a v tomto případě by Eufemie byla sestřenicí druhé ženy Vratislava II., Adléty Uherské. S Otou I. měla Eufemie čtyři děti, z nichž tři přežila (dvě z nich zemřely ještě v dětském věku) – Svatopluk (český kníže 1107–1109), Ota II. Olomoucký (1113–1125, † 1126?), Břetislav a Boleslav. Když Ota I. Sličný zemřel, převzala Eufemie vládu za své nezletilé syny Svatopluka a Otu II. Dokládá to i ražba denáru, na jehož líci je sedící postava

³ Jarmila HÁSKOVÁ, *K problematice Mělníka a jeho mincování v 10. století*, Numismatické listy LXII, 2007, s. 150–160.

⁴ Tamtéž, s. 159.

s jablkem a žezlem a opisem EVFEMIA, na rubu je v opise jméno nejstaršího syna Svatopluka ZVATOPVLC DVX.

Brzy však byla Eufemie zapuzena českým králem Vratislavem II. (1061–1087–1092), který svěřil olomoucké knížectví svému synovi Boleslavovi (1087–1089), a uchýlila se pod ochranu bratra svého manžela Konráda I. Brněnského (1061–1092). Po smrti knížete Boleslava († 1089) vypuklo otevřené nepřátelství mezi českým králem Vratislavem II. a Konrádem I., který se postavil za syny svého bratra Oty I. Sličného. Vratislav II. se sám ujal vlády v olomouckém knížectví (1090–1092), jeho smrtí však připadlo Otovým synům Svatoplukovi a Otovi II., za něž do roku 1095 jejich matka, kněžna Eufemie, vládla. Dokladem její vlády jsou dva typy denárů s opisy EVFEMIA a EVFEMIA OTTO a ZVATOPVLC DVX, které razila v Olomouci.⁵

Obr. 2: Eufemie a Svatopluk, stříbrný denár z období 1087–1089?, mincovna Olomouc (ø 16 mm)

Obr. 3: Svatopluk, Eufemie a Ota II., stříbrný denár z období před r. 1095, mincovna Olomouc (ø 16 mm)

⁵ Jan ŠMERDA, *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996, s. 100–101.

Díky svému původu si mohla dovolit ražbu dvou typů mincí, které upozorňovaly na nároky jejích dvou synů. V roce 1095 se pak vlády ujal v olomouckém knížectví její nejstarší syn Svatopluk (1095–1107). Kněžna Eufemie zemřela roku 1111.

Z období středověku ještě nesmíme zapomenout na jednu ženu, a tou je Anna Těšínská († 1367), lehnicko-břežská kněžna, která zůstala po smrti manžela Václava I. († 1364) sama se čtyřletým synem, nad nimž převzal poručnictví manželův bratr Ludvík.

Příliš toho o její mincovní činnosti nevíme, důkazem ražby mincí je však zlatý florén se jménem kněžny Anny v opise (ANNA DVCISSA LEGNICZEN). Na rubu je pak po vzoru florénů svatý Jan Křtitel.⁶

Obr. 4: Anna Těšínská, zlatý florén z období 1364–1367, mincovna Lehnice (ø 20 mm, 3,55 g)

V novověku byla situace již trochu jiná. Setkáváme se zde s ražbami žen pánovnického i nepánovnického rodu. Ve druhém případě konkrétně ve slezských knížectvích Lehnice-Břeh a Těšín. Z knížectví Lehnice-Břeh známe dvě ženy razící mince, i když ke svému mincovnímu právu přišly jen díky svému statutu vdovy a nedospělosti vlastních synů.

Jednou z nich byla Anna Maria z Anhaltu (1602–1605), která byla dcerou Jáchyma Arnošta z Anhaltu a od roku 1577 ženou lehnicko-břežského knížete Jáchyma Fridricha (1586–1602). Po smrti svého muže spravovala knížectví jako regentka za své nezletilé syny Kristiána a Jiřího Rudolfa. V letech 1602–1605 v mincovně Olava razila jednostranné haléře a početní peníze s monogramem F A M (Frau Anna Maria).⁷

⁶ Ferdinand FRIEDENSBURG, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Breslau 1887, s. 191.

⁷ Týž, *Schlesiens neuere Münzgeschichte*, Breslau 1899, s. 135–136.

Zemřela 14. listopadu 1605 v Břehu. V souvislosti s její smrtí nechali její synové vyrazit mince ve Zlatém Stoku – půlort,⁸ půltolar (ze stejného kolků byla ražena rovněž tolarová klipa,⁹ zlatý 3dukát, klipa 3dukátu) a tolar, z jehož kolků byl zhotovován 10dukát.¹⁰

Obr. 5: Anna Maria z Anhaltu, stříbrný jednostranný halér z období 1602–1605, mincovna Olava (ø 13 mm, 0,3 g)

Další lehnicko-břežskou kněžnou, která razila své vlastní mince, byla Ludvika z Anhaltu (regentka 1672–1675, † 1680).

Od roku 1648 byla ženou knížete lehnicko-břežsko-volovského Kristiána z Volova (1639–1672). Po smrti manžela spravovala knížectví jako regentka za svého nezletilého syna Jiřího Viléma, který však zemřel již v roce 1675 ve věku pouhých patnácti let. Po jeho smrti přešlo knížectví jako odumřelé léno Koruny české pod vládu Habsburků.

Mincovníctví těchto tří let (1672–1675) je však obzvláště bohaté, což dokládá i četnost mincí v moravských nálezech. Především z roku 1673 jsou k dispozici různé druhy mincovních kolků; bylo vyraženo obrovské množství 6krejcarů, 3krejcarů a grešlí (trojníků). Všechny však mají v obraze místo jména regentky a jejího portrétu pouze orlici a znak knížectví.

V roce 1674 nechala svůj portrét vyrazit na 1/4dukátu a potom přešla k ražbě mincí pod „označením“ svého syna, které se otevřelo ražbou dukátu, 6krejcaru a 3krejcaru.

⁸ Polský ort = 1/4tolar.

⁹ Klipa = mince hranatého střížku.

¹⁰ Podrobněji Edmund KOPICKI, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historyczne z Polską związanych. Monety śląskie okresu nowożytnego, Tom VIII/Część 1*, Warszawa 1982, s. 58–60.

Obr. 6: Ludvika z Anhaltu, 6krejcar 1673, mincovna Břeh, mincmistr Kr. Brettschneider, (ø 26,13 mm, 2,917 g)

Mincovnictví posledního roku přináší potom dukáty, 1/2 a 1/4 dukáty, tolary a 1/2tolary, 15- a 3krejcar. Všechny tyto mince jsou velmi zdařilé a ve velké většině nesou značku mincmistra Kryštofa Brettschneidera.

Obr. 7: Ludvika z Anhaltu, stříbrná grešle 1673, mincovna Břeh, mincmistr Kr. Brettschneider, (ø 16,64 mm, 0,716 g)

Mincovnictví kněžny Ludviky z Anhaltu však provází i několik nepříjemných záležitostí. Ludvika měla spory se slezskou komorou kvůli nehodnotným mincím. Císařské nařízení z 24. ledna a 29. září 1674 přikazovalo zastavení ražby lehnických nehodnotných 6krejcarů. Na toto nařízení Ludvika odpověděla tím, že v Lehnici již řadu let nebylo vůbec nic raženo; tvrzení, že její mince jsou nehodnotné, popírala a výslovně se odvolávala na mincovní právo náležející lehnickým knížatům. A i přesto dále nařídila ražbu pozastavených nominálů.

Stejně nařízení z 27. března 1675 bylo vydáno proti grešlím a 14. června 1675 proti 15krejcarům. Odpověď z 2. července 1675 se odvolávala na ražbu

15krejcarů ve Vratislavi, která následovala, i když jen v nepatrném objemu. Ludvika z Anhaltu zemřela o pět let později v roce 1680.¹¹

Další ženou, která razila své vlastní peníze, byla těšínská kněžna Alžběta Lukrecie (1625–1653). V těšínském knížectví se ujala vlády v roce 1625, po smrti svého mladšího bratra Fridricha Viléma, jímž vymřela předposlední větev slezských Piastovců po meči.

Alžběta Lukrecie, provdaná kněžna Lichtenštejnská (manžel Gundaker z Lichtenštejna), však nevládla v zemi dědičně, ale pouze jako v odumřelém lénu českých králů a titul „kněžna těšínská“ získala jen pro svou osobu.

Její snaha razit vlastní minci byla úspěšná až v roce 1638, kdy císař Ferdinand III. (1637–1657) povolil ražbu mincí, ovšem jen po vzoru císařských ražeb. Proto je také na aversu drobných ražeb výhradně portrét Ferdinanda III. s jeho jménem a titulaturou; teprve na reversu je znak těšínského knížectví s opisem. Výjimkou je tolar s portrétem Alžběty Lukrecie z roku 1650, z jehož kolku byly pak zhotovovány pětidukáty a desetidukáty. Autorem tohoto kolku (tedy i portrétu) je těšínský zlatník Kryštof Berger.

V těšínské mincovně se pracovalo od roku 1642 do roku 1653 a ve skočovské mincovně v letech 1643–1653. V mincovně Těšín byly raženy nominály – obol (1650–1653); grešle (trojník) (1649–1653); 1krejcar (1644, 1648–1649); 3krejcar (1642, 1647–1649, 1652); 1tolár, 5dukát, 10dukát (1650). V mincovně Skočov pak byly raženy nominály – 1krejcar (1644–1649); 3krejcar (1643, 1644, 1646–1649); 1tolár, 2tolár, 4tolár (1643).

Mince Alžběty Lukrecie jsou signovány v Těšíně mincmistrem Dietrichem Rundtem (1642–1647), Ludvíkem Brohonem (1648–1649) a Gabrielem Görlöffem (1649–1654); v mincovně ve Skočově Hansem Loszem (1643–1649).¹²

Drobná těšínská mince, která byla ražena ve velkém množství, však byla velmi špatného zrna a v Polsku proti ní byla vydána nařízení. Vyšetřování v této souvislosti byli především mincmistr Görloff a zlatník Berger.

Smrtí Alžběty Lukrecie, v roce 1653, připadlo Těšínsko definitivně českému králi, v tomto případě Ferdinandovi IV.¹³

¹¹ F. FRIEDENSBURG, *Schlesiens neuere Münzgeschichte*, s.135–136.

¹² Edmund KOPICKI, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historyczne z Polską związanych. Monety śląskie okresu nowożytnego, Tom VIII/Część 2*, Warszawa 1983, s. 183–186.

¹³ Erich ŠEFČÍK, *Historie těšínského mincování*, Folia numismatica 2, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales LXXII, Brno 1987, s. 3–7.

Obr. 8: Alžběta Lukrecie, tolar 1650, mincovna Těšín, mincmistr G. Görlöf (ø 43 mm, 28,6 g)

Mincovní činnost žen v českých zemích vrcholí opravdu majestátně, a to v osobě české a uherské královny a díky svému manželovi Františku Štěpánu Lotrinskému také římské císařovny Marie Terezie (1740–1780). Narodila se 13. května 1717; díky jejímu otci, císaři Karlu VI. (1711–1740), který pragmatickou sankcí z roku 1713 zajistil nedělitelnost habsburské monarchie a následnictví i v ženské linii, pokud rod vymře po meči, se jí z titulu královny dostalo výsostného práva na ražbu mincí.

Marie Terezie vydávala mince jako královna česká, uherská a arcikněžna rakouská v Rakousích, v Uhrách a v Lombardii od roku 1741; v Čechách, kde se razily v pražské mincovně, od roku 1743. Poprvé tak byla na české vládní minci zpodobněna žena, navíc mladá a půvabná. V roce 1745, kdy se František Lotrinský stal římským císařem, užívala i titul římské císařovny. Když v roce 1765 císař zemřel, pokračovala Marie Terezie v posmrtné ražbě mincí svého muže a zároveň začala ražba mincí nejstaršího syna Josefa jako spoluvládce, od roku 1765 císaře Josefa II. Zpočátku panovnice razila mince zavedeného systému, drobné krejcarové nominály a hrubé mince – stříbrné toлары, zlaté dukáty a jejich násobky a díly.¹⁴ Během její vlády pak dochází k zavedení konvenční měny a vytvoření rozsáhlého prostoru s jednotnou měnou ve střední Evropě. Byly rovněž zavedeny kreditní peníze s pevným a přikázaným kurzem – papírové peníze (bankocetle) a drobné měděné mince (grešle). Vydávání kreditních peněz přineslo velké ekonomické výhody, staly se však také prostředkem k řešení nedostatku peněz v období napoleonských válek a jejich zneužití vedlo k inflaci a ke státnímu bankrotu v roce 1811. U toho však již Marie Terezie nebyla.

¹⁴ Podrobněji Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2000, s. 275–300.

Obr. 9: Marie Terezie, tolary z let 1746 a 1757, mincovna Praha

Obr. 10: Marie Terezie, měděná grešle 1760, mincovna Praha

Obr. 11: Marie Terezie, půltolar 1758 a patnáctník 1745, mincovna Praha

Vraťme se ale ještě zpět k našemu tématu. Vztah ženy a peněz můžeme brát rovněž z hlediska pracovního, tj. jejich výroba se jim stala aspoň částečně prostředkem k jejich obživě. Tak můžeme ženy najít v českých mincovnách, kde zdárně sekundovaly svým manželům, popř. po jejich smrti i převzaly jejich řemeslo, i když to bylo jen na určitou dobu.

Několik příkladů známe z literatury. Např. dne 7. ledna 1594 převzala správu pražské mincovny po svém zemřelém muži Zuzana Erckerová a k ruce do-

stala vardajna¹⁵ Davida Enderleho z Burgstadlu. Vedla mincovnu až do 20. září 1600, kdy se ujal úřadu nový mincmistr Jan Lasanz z Freideneku. Mincovna pod vedením paní Zuzany patrně zachovávala stejnou tradici v ražbě mincí, jelikož působila v její správě už za života svého muže.¹⁶

Další příklad je z jáchymovské mincovny, kde 29. července 1582 zemřel Jiří Kadner, místní mincmistr, a prozatímní správa mincovny byla svěřena Pavlu Hofmanovi. Ale vdova Lucie Kadnerová požadovala, aby jí byl ponechán úřad, dokud nedostane svou provizi. Dokázala si vybojovat, že v letech 1582–1583 oficiálně vedla mincovnu, ve skutečnosti ji ale vedl Pavel Hofman. Kadnerová dostávala roční mzdu 500 tolarů, stejně jako dříve její manžel, zatímco Hofman dostával 200 tolarů.¹⁷

Na úplný závěr výčtu žen, které měly co do činění s penězi i jinak než jenom jako s nástrojem směny, bychom mohli zařadit Ráchel Huserlovou, manželku žida Davida Huserle z Eisenbergu (dnes Ruda nad Moravou, okr. Šumperk), povoláním „vinopalníka“, který byl na počátku 18. století zapleten do falšování mincí a jemuž jeho žena rovněž dělala věrnou společnici v „řemesle“. Sbalila to nejcennější ze svého majetku a rozhodla se utéct ze země, byla ale chycena na odlehlé cestě. V jejich domě v peci pak bylo nalezeno množství spálených falešných 3krejcarů císaře Leopolda I. (1657–1705) z pražské mincovny z let 1702–1703 (mincmistr Gr. Egerer). Oba manželé byli zatčeni a za tuto činnost je čekal hrdelní trest.¹⁸

¹⁵ Vardajn byl úředníkem v mincovně, který odpovídal za technickou stránku mincí (jejich ryzost, váhu apod.). Působil rovněž jako kontrolor nezávislý na mincmistrovi.

¹⁶ Emanuela NOHEJLOVÁ, *Z příběhů pražské mincovny. Nástin jejich osudů v letech 1537–1618*, Praha 1929, s. 62–64.

¹⁷ Alena SAKAŘOVÁ-MALÁ, *Jáchymovská mincovna od zavedení zlatníkové měny (1561) do konce jejího trvání (1671). Příspěvek k dějinám peněžního oběhu druhé poloviny 16. a první poloviny 17. století*, Praha 1966, s. 22–23.

¹⁸ Dagmar GROSSMANNOVÁ, *Falešné a nehodnotné mince na Moravě ve 2. polovině 17. století*, Numismatické listy LXII, 2, 2007, s. 77–84.

Summary:

Women and money in Bohemia in the Middle Ages and the Modern Age

If we look at the relationship between women and money in numismatic terms, in the history of Bohemia we can find several interesting women who minted their own money or were at least involved in the production of money. In the Middle Ages these included Duchess Emma Regina († 1006), the wife of the Bohemian Duke Boleslaus II, and Eufemia of Hungary († 1111), the wife of the Olomouc duke Ota I the Fair. From the Silesian princely family of Legnica-Brzeg we know of several women who acquired the right to mint their own coins upon the death of their husband and with their own sons not having come of age. These are Anna Těšinská (†1367), Anna Maria of Anhalt († 1605) and Ludvika of Anhalt († 1680). In the Těšín family, Princess Elizabeth Lucretia († 1653) was granted the right to mint her own coins in 1638 by Emperor Ferdinand III. Women's minting came to a majestic peak in Bohemia with Queen Maria Theresa (1740-1780).

In the 16th century women also appear in the Bohemian mints (Prague and Jáchymov), where after the death of their husband (master of the mint) they took on the running of the mint, at least for a certain amount of time. Even in somewhat unfortunate lines of "business", such as counterfeiting money, there was generally a woman who acted as a faithful partner for her husband.

translated by Skřivánek s.r.o.